

Un naționalism „bun”, un naționalism „rău”?

Masă rotundă organizată de Centrul Intercultural al Ligii Pro Europa, la sediul Grupului pentru Dialog Social din București, la 5 decembrie 1995. Au participat: Gabriel Andreescu, Magda Cârneli, Pavel Câmpeanu, Andrei Cornea, Smaranda Enache, Alexandru Paleologu, H.-R. Patapievici, Andrei Roth, Horia Rusu, Elek Szokoly, Varujan Vosganian, Renate Weber.

Andrei Roth: Mă onorează faptul că genericul acestei întâlniri este calchiat după titlul unui articol de-al meu, apărut în *Polis* nr. 2, iar ideea pe care am dezvoltat-o acolo și care, știu bine, nu întrunește sufragii majoritare, este că nu există un naționalism „bun”, că naționalismul, prin definiție, nu poate fi bun. Și am propus o distincție, și terminologică, și conceptuală. Conștiința identității naționale este evident întotdeauna legitimă, peste ea nu se poate trece și în afara ei, într-adevăr, nu poți fi nici european, nici uman în genere, pentru că omul aparține neapărat unei etnii, unei națiuni și trebuie să-și conștientizeze această apartenență și s-o poarte cu demnitate. Contraargumentul care se vehiculează de regulă la ideea mea este că trebuie să fii naționalist pentru că aparții unei națiuni pe care trebuie s-o aperi, cu care trebuie să fii solidar, pentru care și numai în cadrul culturii căreia trebuie și poți să crezi. Contraargumentul în sine este pertinent, conștiința specificității unei națiuni sau a unei etnii, conștiința necesității de a spori, a păstra valorile acesteia, de autoconservare și de autorealizare a propriei identități a fiecărui individ și a fiecărei etnii este perfect justificată. Dar chestiunea apare mai întâi ca o problemă de terminologie, iar terminologia este convențională. Dacă prin naționalism moderat se înțelege doar conștiința identității naționale și dacă această conștiință nu este încărcată de conotații negative în raportarea la alte etnii, atunci totul este în regulă. Însă în discursul ideologic și politic curent, în mod inevitabil naționalismul este

încărcat de conotații negative, de aceea propun o altă convenție, spre distincția terminologică și conceptuală între conștiința identității naționale și naționalism.

Chestiunea devine mai clară dacă încercăm să stabilim o linie de demarcație între naționalismul moderat, benefic, și cel extremist, malefic. În practică reprezentanții tuturor naționalismelor, fără excepție, folosesc un criteriu pe cât de facil pe atât de nociv, declarînd propriul naționalism drept bun și naționalismul sau naționalismele adverse, ca rele. În opinia mea naționalismul se definește conceptual printr-o seamă de note cum sunt: etnocentrismul, xenofobia, tendința etnocratică, precum și prin generalizarea ilicită a unor trăsături de mentalitate și spiritualitate, reținîndu-se în primul rînd trăsături pozitive cînd este vorba de propria naționalitate și preponderent trăsături negative cînd este vorba de națiuni sau naționalități adverse. De asemenea naționalismul se distinge întotdeauna prin logica dublă, prin aplicarea unor măsuri pentru judecarea propriilor trăsături și propriei spiritualități și a altora pentru judecarea trăsăturilor și spiritualității adverse. Cred că elementele acestor note se regăsesc în orice naționalism.

Sigur că există deosebiri graduale în ceea ce privește nocivitatea socială, dar cred de asemenea că nici naționalismul moderat nu este lipsit de nocivitate, și cu atât mai nocivă este alianța tacită sau fățișă a celor două.

Aș mai spune că naționalismul se justifică de regulă ca reacție de apărare față de naționalismul advers. Promovarea avantajului propriei etnii în relațiile acesteia cu alta este considerată de regulă firească și normală, oarecum inerentă naturii umane. Se uită însă un fapt elementar și de bun simț, anume că într-o relație dată dintre doi parteneri, avantajarea unuia dintre parteneri este *eo ipso* dezavantajarea celuilalt. De-aici urmează că naționalismul manifestat în orice parte și în orice doză provoacă naționalismul advers. Naționalismele se potențează reciproc, deși fiecare se legitimează prin nevoia de autoapărare.

Gabriel Andreescu: Pentru mine naționalismul este o construcție slab împlinită conceptual. Într-un fel, el are mai mult o dimensiune empirică. Din cauza aceasta aș face referire mai mult la discursul naționalist sau la comportamentul naționalist. Pe de altă parte naționalismul face parte dintr-un ansamblu conceptual ale cărui componente se sprijină reciproc. Foarte apropiate de naționalism sînt două concepte: unul ar fi „identitatea națională” sau „spiritul național” (cărora le corespunde un accent de ordin cultural al problematicii naționalismului). Dl. Alexandru Paleologu scrie cu acest accent, cred că și dl. Szokoly Elek, dl. Varujan Vosganian, dumnealor sînt — în abordarea naționalismului — interesați mai mult de aceste nuanțe de natură culturală. Există un alt tip de accent, cel axiologic și cred că în planul acesta conceptul cel mai apropiat este „patriotismul”. Atît identitatea națională, cît și spiritul național îmi par mult mai precise din punct de vedere conceptual decît naționalismul — și același lucru îl pot spune despre patriotism. Cred că cel care a elaborat cel mai

mult în această direcție este Horia Patapievici. Există de asemenea o apropiere de naționalism din punct de vedere pragmatic, iar conceptul răspunzător este acela de „interes național”. În acesta zonă au scris Andrei Cornea, de asemenea dl. Pavel Câmpeanu. Pentru mine acesta este conceptul cel mai ușor de abordat: a vorbi în termeni de interes național mi se pare că ne așează din punct de vedere conceptual și practic pe un teren mult mai ferm.

H.-R. Patapievici: Naționaliștii, prin discursul lor invocă, de regulă, niște valori care definesc identitatea națională, definesc axiologic prezența acestei identități în lume și, sub raportul acțiunii, constituie câteva paradigme de comportament care sînt categorisite drept patriotice. Dar exemplele, caracterizarea axiologică, valorizarea lor — toate vin din trecut. După părerea mea naționalismul este constrîns la o retorică paseistă datorită faptului că atunci cînd este să-și găsească identitatea la care se referă o găsește întrupată într-una din imaginile trecutului. Și-atunci el ajunge la un soi de paradox potrivit căruia trebuie să stabilească unde anume substanța identitară este mai bine distribuită. E nevoie să spună că e în trecut și alege exemple ale trecutului. Din cauza aceasta tipul de Pantheon-operetă pe care Ceaușescu l-a propus în cazul vulgatei naționale (domnitori, voievozi cu V mare, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul sau înaintemergători, români autentici, precum Burebista sau Decebal) conduce neapărat la caricaturizare, la întruparea în figuri de retorică proastă a identității naționale.

Potrivit invocației celebre a lui Eminescu, la un trecut mare, rezultă întotdeauna un viitor mare. Dar ei nu spun nimic de prezent. Ori, carența fundamentală a discursului naționalist este că pe măsură ce este constrîns de discursul de natură identitară să se refere la trecut, are o tot mai slabă percepție față de valorile prezentului. Am scris cîndva un articol care se chema „Valoarea națională a prezentului”. Dacă e să căutăm în Ștefan cel Mare sau în alte figuri istorice un model notabil de întrupare a identității naționale, trebuie să avem neapărat în vedere că ei au trăit într-un prezent, pentru care au construit, printr-o politică anume, printr-un tip de acțiune și prin referirea la anumite valori, un model de creație prezentă.

Prin urmare, chestiunea pentru noi — și acesta este un argument pe care îl aduc tipului de discurs naționalist — este că nu trebuie să stabilim criteriile acțiunii sau criteriile identității prin acest recurs obsesiv la trecut, ci trebuie să reconferim demnitate prezenței noastre actuale în lume și cred că în felul acesta ne punem mai exact, din punct de vedere axiologic, în raport cu alții, alături de care sîntem actori în lume și sîntem părtași la atingerea unor scopuri pe care le definim ca fiind interesele noastre.

Al doilea argument care poate fi adus împotriva discursului naționalist este că iubirea de patrie nu trebuie transformată într-o mistică, adică ceea ce avem în comerțul nostru cu divinitatea sau cu biserica nu trebuie transferat asupra altor tipuri de comportament. Transformarea patriotismului într-o mistică dă

naționalismul și acesta duce la conotare axiologică negativă în raport cu partenerii noștri de acțiune pe scena istoriei.

Varujan Vosganian: Am vorbit adesea în acești ani de când reprezint, într-un fel sau altul, o parte a minorităților naționale din România, de o încercare de clarificare a acestor termeni. Conceptul de „naționalism” mi se pare însă condamnat la o oarecare neclaritate terminologică. Noi ne-am lovit de această dualitate ideologică între popor și națiune, între *nation-culturelle* și *État-nation*. Ele nu sînt numai dezbateri între juriști sau între sociologi, ele sînt dezbateri politice acute, pentru că, de pildă, poziția minorității maghiare se poate judeca într-un anumit fel prin prisma lui „*nation-culturelle*” și a iluminismului central-european, și altfel se judecă prin prisma doctrinei franceze, reluate de Stalin, a „statului-națiune”. Și pentru că aceste lucruri nu sînt clarificate, consecința, pe care o dau de astă dată ca matematician, este condamnarea la neclaritate din cauză că baza pe care ele trebuiau s-o descrie și-a pierdut de mult puritatea. Și conceptul de naționalism nu se regăsește la nivelul realității, nu poate fi preluat, dogmatizat, purificat, dihotomizat față de alte concepte, la nivelul gândirii. Din acest punct de vedere este foarte greu să argumentezi existența unui „naționalism bun”.

Există totuși sentimentul național cu o anumită prelungire obscură în naționalism. În Europa există simultan o mișcare centrifugă și o mișcare centripetă. De pildă, organizarea de tip european este centrifugă, ei i se opune însă un sentiment național, o mișcare centripetă. Omenirea a avut întotdeauna sentimentul unei comunicări stabile. Pe baza acesteia se construiește sentimentul național și sentimentul naționalist. Eu nu cred că pentru a fi național trebuie să negi sau să diminuezi respectul față de altă națiune. Eu sînt armean. Biserica, literatura, istoria armeană au fost obiectul unei comunicări stabile care a necesitat o anume acuitate în surplus față de valorile istorice armenesti. Acest punct de vedere nu trebuie considerat un îndemn naționalist ferm. Dar cred că sentimentul comunicării stabile între oameni care au aceeași cultură, aceeași limbă, creează niște punți suplimentare, care bineînțeles că îi individualizează într-un anumit fel. Ceea ce face ca naționalul să se transforme în naționalism este folosirea sentimentului național ca atu politic. Naționalul devine malefic în clipa în care se încearcă potențarea identității naționale prin inocularea sentimentului de teamă în colectivitate. Atunci cînd sentimentul național se inoculează prin sugerarea pericolului și nu prin sugerarea măreției.

Sentimente naționale au și minoritățile și majoritatea. Ba chiar aș spune că minoritățile au un sentiment de autoconservare care le conferă o tentă autarhică și o încercare de izolare. Dar trebuie făcută o distincție între sentimentul național exersat de majoritate, deci de cea care decide, și acela, exersat uneori exacerbat, în rîndurile minorităților. Aș vrea să fac o singură trimitere la minoritatea maghiară. Abordarea problemei acesteia este caracteristică. Problema maghiară nu

este o problemă internă a României. În orice caz ea nu se află printre primele cinci sau zece probleme prioritare. Ea este una externă. Minoritatea maghiară nu a folosit modalități teroriste, nu a avut depozite de arme, deși acest lucru s-a afirmat de către oficiali români. UDMR-ul a recurs întotdeauna la dialogul politic, respectând Constituția țării. Dar intervine problema raporturilor româno-maghiare, care o plasează imediat în planul politicii externe. Și această încercare de a obtura slăbiciunile de comunicare externă a României prin exacerbara sentimentului naționalist alterează fondul problemei. Nu mai vorbesc de aspectele care țin de reformă în sine, de autonomia comunităților locale șamd.

În România așadar, astăzi, eu cred că nici nu are rost să justificăm „naționalismul bun”, dînd încă o armă în mîna celor care nu știu s-o folosească.

Andrei Roth: Eu urmăresc literatura maghiară și poate că nu este lipsit de interes să comunic constatarea că există o comunitate de retorică între naționalismul maghiar și cel român sau, dacă vreți, între extremiștii ambelor părți.

De pildă asemenea idei cum este cea că „diplomația maghiară este mai activă”, susținute de partea română sînt regăsite invers: „diplomația română este mai activă”, „diaspora română este mai influentă”, „noi sîntem totdeauna păgubiți pe plan internațional”... se spun exact aceleași lucruri, dar cu semn schimbat. Am o listă cu enunțuri identice, și dintr-o parte și din alta. Logica naționalismului este aceeași peste tot.

Horia Rusu: Premisa liberalismului clasic a fost aceea că numai indivizii au drepturi. Dacă indivizii care au aceleași drepturi și aceeași limbă doresc să aibă o comunitate politică, aceasta este numai o extindere a drepturilor individuale de asociere. În interiorul acestor entități politice naționale, guvernele ar fi limitate la protejarea vieții, libertății și proprietății. Dacă ar fi existat minorități cinice rezidente în aceste state-națiuni create în mod democratic, s-ar putea ca ele să fi fost dezavantajate din punct de vedere cultural sau lingvistic, dar ar fi fost în siguranță din punct de vedere al respectării libertăților lor civile și economice, pentru că statului îi era interzis să-și utilizeze puterea pentru a face să beneficieze un grup în detrimentul altuia. Dar în loc să rămîna o idee despre dreptul indivizilor dintr-o zonă geografică de a-și determina propriul destin politic, în secolele 19-20, autodeterminarea a fost transformată tot mai mult într-un concept colectivist. Autodeterminarea națională a ajuns să însemne unificarea politică a tuturor celor care vorbeau aceeași limbă, indiferent dacă toți doreau sau nu să aparțină aceluiași stat. Ea a ajuns să însemne încorporarea politică a tuturor teritoriilor pe care a stat vreodată un anumit grup etnic sau național, indiferent cît de demult și indiferent de dorința celor care ocupau în acel moment teritoriul respectiv. A ajuns să însemne responsabilitatea statului de a impune utilizarea unei anumite limbi și diverse obiceiuri culturale și tradiții, prin educație publică, prin propagandă și rezistență la „invadarea” unor influențe culturale străine, indiferent

de dorințele cetățenilor individuali ai statului-națiune. Consecințele acestor noțiuni colectiviste de autodeterminare națională sînt cele pe care le vedem astăzi în jurul nostru. Croații și sîrbii vorbesc fiecare de granițele lor istorice și nici o tabără nu vrea ca acestea să fie hotărîte prin votul liber al oamenilor care trăiesc în zonele respective, estonienii arată încercarea de rusificare sub dominația sovietică, dar acum încearcă să impună o estonizare asupra minorității ruse, ca mijloc de a-i face pe ruși să părăsească cît mai repede țara, guvernul ucrainean vorbește despre modul în care Moscova controla popoare și resursele lor, dar exercită în același timp controale și reguli asupra propriului popor, în numele independenței naționale. Nici Europa Occidentală nu e mai bună, din acest punct de vedere. Fermierii francezi protestează împotriva invadării piețelor lor de bunuri agricole din Europa de Est. germanii au dezbătut și dezbăt în continuare schimbarea legilor lor liberale privind statutul emigranților, în Spania și Portugalia oamenii sînt speriați că pînă la urmă capitalul lor național va fi investit pentru crearea de locuri de muncă în Ungaria sau Lituania șamd. Cărui stat îi va aparține individul? Cum își va putea utiliza proprietatea și cu cine va avea voie să facă schimb? Cui i se va permite să trăiască într-o anumită zonă geografică? În ce limbă vor fi oamenii obligați să vorbească și să facă afaceri? Ce vor învăța copiii la școală? Ce moștenire culturală va fi subvenționată și sprijinită? Nici una din aceste probleme nu este lăsată la latitudinea indivizilor. Ele sînt hotărîte pentru ei de către cei care au autoritatea politică, de cei care le definesc naționalitatea și apoi utilizează puterea pe care o au pentru a-i face să se conformeze imaginii lor despre interesul național.

Ideea liberală clasică a autodeterminării naționale care a avut intenția de a servi ca mijloc pentru scopul suprem al libertății umane individuale a fost deviată pe o cale colectivistă, ca multe alte idei ale epocii noastre. Toate conflictele naționaliste care se nasc și se răspîndesc în Europa astăzi sînt rezultatul acestor perversități.

Am făcut această introducere pentru a argumenta o părere personală: ceea ce trebuia să se întîmple în Europa de Est, începînd cu momentul '90, era revoluția capitalistă. Revoluția capitalistă din secolul trecut a coincis cu crearea statelor-națiune. Revoluția capitalistă din acest secol trebuia să coincidă cu integrarea europeană, adică revenirea la principiile liberalismului clasic, mai precis două procese care se desfășoară concomitent: pe de o parte transferul unor autorități ale statului central, național, către nivelul local, deci descentralizarea (educațională, culturală, evident și economică), iar pe de altă parte transferul altor autorități naționale către organisme internaționale europene. Și dau un singur exemplu: respectarea drepturilor omului, atribuție preluată de Consiliul Europei, de Curtea pentru Apărarea Drepturilor Omului. Cu alte cuvinte, în timp, Convenția Drepturilor Omului trebuie să devină o Constituție Europeană, de fapt

singura constituție, fiindcă, după părerea mea o constituție trebuie să reglementeze un singur lucru: raportul între individ și stat și modul în care individul se poate apăra de abuzurile statului.

Din păcate nu s-a întâmplat așa, revoluția capitalistă n-a avut loc, și în loc de integrare europeană revenim la naționalism, la conceptul colectivist. Deci eu nu cred că există un naționalism bun și unul rău, și unul și altul sînt rele, naționalismul se opune integrării europene și chiar patriotismului local. După părerea mea acesta din urmă este un proces pozitiv, dar dacă el intră în contradicție cu naționalismul, conflictele vor apărea curînd. La Timișoara omul de pe stradă îți va spune că este bănățean, la Iași că este moldovean, iar la Cluj că este ardelean. Asta à propos de identitatea națională despre care se vorbea aici.

Mai mult: opunîndu-se integrării europene, naționalismul slujește interesele celor care vor ca noi să rămînem în sfera de influență a Moscovei. Cine spune astăzi că este naționalist, spune implicit că este pro-sovietic.

Andrei Cornea: Eu cred că n-ar trebui să trecem atît de repede peste două chestiuni. Mai întîi peste aceea a celor două naționalisme și în al doilea rînd peste nevoia de a înțelege de ce naționalismul este în ofensivă și dacă poate fi stopat. Formula aceasta a naționalismului „bun” aparține secolului trecut, cînd popoare supuse unor imperii multinaționale s-au luptat pentru a-și cîștiga independența. Pe urmă noțiunea s-a extins la țările coloniale, care, tot așa, s-au luptat pentru a-și cîștiga independența de metropolă. Ultimul imperiu care s-a prăbușit astfel este Imperiul Rus și sînt destui politologi care susțin că disoluția lui s-a datorat tocmai incapacității de a rezolva problema națională.

Nu putem contesta faptul că, de-a lungul istoriei, anumite mișcări naționale s-au aflat, aparent cel puțin, de partea bună a baricadei. Iată, de pildă, lupta românilor din Ardeal pentru a avea școli independente, instituții proprii. În România această luptă era considerată ca fiind un naționalism bun și mi se pare legitim să fi fost așa. Însă cînd vine vorba de încercarea de astăzi a maghiarilor, din multe puncte de vedere simetrică, ea este considerată ca fiind nelegitimă și aparținînd unui naționalism rău.

Sigur că antevorbitorii mei au dreptate arătînd că fie fundațiile teoretice ale naționalismului sînt slabe, fie legitimitatea lui este mică, fie că el produce numeroase pagube de ordin practic, economic, o îngustare a posibilității de acțiune, duce la dogmatism, la bigotism, la fapte contrarii intereselor naționale. Și totuși, cum se explică această progresie a naționalismului, cum spuneți, nu numai în Est, dar, pe alocuri chiar și în Vest, camuflat uneori sub masca așa-numitului poli- sau multiculturalism, devenit respectabil sub ideea postmodernistă a diversității culturale... Cum se explică succesul lui? Și, mai ales, poate fi el stopat eficient? Nu fac decît să formulez aceste două întrebări și mă abțin de a da un răspuns. Din prudență.

Pavel Câmpeanu: Aș vrea să vă amintesc că anul acesta Sărbătoarea Națională a României a fost întovărășită de mici manifestări neobișnuite, ca de exemplu: comemorarea masacrării românilor de la Ip, depunerea unor coroane de flori la mormântul unui tânăr asasinat de maghiari — cu acest text! — plus o adunare veselă a faimoasei fundații „Armonia”, fundația căsătoriilor mixte. Este, mi se pare, o încheiere rațională a unui act care în România a însemnat o exacerbare a naționalismului în cercuri în care pînă în 1995 s-a manifestat și o anumită moderație, reticență, uneori chiar ostilitate față de acesta. Iată că am ajuns în „22” să polemizăm noi între noi în legătură cu o problemă despre care nu ne-ar fi trecut prin cap că putem discuta în urmă cu doi-trei ani. Iată că există personaje ca fondatorul Vetrei Românești, care sînt reabilite și integrale chiar în partide politice cu programe democratice. A existat deci o degradare a vieții publice și politice românești în acest an, de care e bine să ne dăm scama și în legătură cu care se pune problema dacă ceea ce s-a întîmplat la nivelul perceptiv, în forurile legislative sau presă, a pătruns sau nu, și în ce grad, în conștiința publică. În acest Centru de sondaje în care lucrez, s-a discutat toată vara numai despre Recomandarea 1201. Tot românul altceva nu visa... poate și maghiarul. Ce a asimilat opinia publică din aceste discursuri naționaliste? Ea trăiește, s-ar putea spune, la două nivele: la acela la care ia act de anumite manifestări publice, care este nivelul macrosocial, dar la nivelul microsocail trăiește cu totul diferit. Pot să spun că o personalitate politică și bisericească maghiară care deseori se exprimă public, este personalitatea cel mai prost primită de opinia publică din România. Aceeași opinie publică, la întrebarea „Aveți prieteni de alte naționalități?” răspunde „Da” în majoritate. Iar la întrebarea „Ați accepta o căsătorie între copilul dvs. și un partener de o altă naționalitate?”, 65% răspund „Da”.

În această conjunctură în care luăm act că democrația nu rezolvă tensiunile naționale, că, în mare parte, exceptînd fosta Iugoslavie și Cecenia, ele nu au luat formele violente pe care în democrația occidentală le cunosc de multă vreme, încercăm să construim un sistem politic care nu ne oferă garanția că vom rezolva cu ajutorul lui această problemă, dacă nu găsim și alte soluții. În aceste condiții polemica este o consecință a polifoniei naționale. Cineva își exprimă sentimentele, și altcineva nu vorbește decît despre reglementările juridice între indivizi aparținînd aceluiași grup sau între grupuri de diferite naționalități. Amîndouă acestea sînt realități. Iar problema naționalismului rău, după mine, este problema unei atitudini față de sentimentul legitim că aparții unei națiuni. Dacă sentimentul nu este supus nici unui fel de control, el degenerază în sacralizarea națiunii: un mod monstruos, în care teritoriul este pus mai presus de oameni, în care nu se vorbește despre sfințenia oamenilor, ci de a pămîntului. În sondajul cu ajutorul căruia voiam să știm cum stăm cu integrarea propagandei naționaliste de către opinia publică, am pus și o altă întrebare. „Ați dori să părăsiți această țară și să

trăiți în alta?” Mi se pare că procentul de răspunsuri afirmative de 15% este copleșitor.

Există un tip de așa-zis „Realpolitik”, care pornește de la ideea că dacă vrem să slăbim partidele naționaliste trebuie să ne apropiem de electoratul lor, vorbindu-i în limbajul pe care-l înțelege. Se creează riscul ca unele partide democratice să slăbească partidele naționaliste, preluându-le doctrina. Ceea ce nu știu dacă este un câștig. Dar nici măcar nu este adevărat că acest procedeu poate funcționa. Din fericire, opinia publică de la noi este rezervată față de reprezentanții naționalismului și șovinismului majoritar.

O întrebare la care am putea să răspundem este ce se întâmplă în țările cu situații istorice comparabile. Fenomene asemănătoare se întâmplă și în jurul nostru. Eu vă propun două ipoteze. Prima este că în ultima jumătate de secol naționalismul a fost legitim pentru că a avut o direcție clară. Îndreptat împotriva puterii sovietice. A dispărui acest obiectiv al resentimentului și s-au creat situații noi în care el se manifestă. A doua ipoteză este că, în măsura în care guvernările nu reușesc să ofere soluții la problemele sociale, adoptarea și punerea în prim plan a problemei naționale le permite o strategie coerentă a evitării rezolvării problemelor sociale.

Varujan Vosganian: Aș vrea să fac o completare la cele spuse de dl. Pavel Câmpeanu legate de specificitatea țărilor estice. Și aș introduce două concepte: al gropii de potențial și al națiunii dominante. Ce înseamnă groapă de potențial? De pildă, pentru germanii din România, groapa de potențial era Germania, pentru ungurii din România ea era Ungaria șamd. Asta a rezolvat pentru o vreme problemele minorităților. Dar conștiința națiunii dominante sau a națiunii imperiale are efecte negative și asta este cea mai mare problemă a țărilor estice. Problema maghiarilor din România, problema turcilor din Bulgaria, problema sîrbilor din Bosnia-Herțegovina, a rusofonilor din Moldova... minorități care au avut niște privilegii pe care le-au pierdut. Cred că asta e esența problemei.

Smaranda Enache: Eu îmi pun totuși o întrebare. Dumneavoastră ați enumerat câteva cazuri unde există această frustrare a unei „minorități imperiale”. Experiența mea foarte scurtă petrecută în Finlanda m-a făcut să înțeleg că această diagnoză nu este în toate cazurile perfectă. M-a fascinat modul în care finlandezii au reușit să-și construiască o identitate, care fără îndoială că n-a fost scutită de momentele ei de romantism (ajunge să vezi Helsinki în anume întrupări arhitectonice). Dar cum anume a ajuns această mică națiune să trăiască în modernitate, să-și accepte cu stoicism trecutul pescăresc, să ridice în mijlocul orașului o statuie celui care le-a scris imnul în limba suedeză și să trateze o minoritate suedeză de 6% într-un mod care este exemplar în întreaga Europă? Cei care spun că pe ruinele Imperiului Sovietic au renăscut naționalismele au dreptate, dar eu găsesc că un element care revine perpetuu ca un motor al

naționalismului și nu-l lasă să se retragă în istorie, ci îl reînvie mereu este fragilitatea identității naționale, un anume inconfort al identității naționale. Naționalismul devine motorul unor abstracțiuni, al unor mitologii, stereotipii rupte de realitatea vieții și care sînt un construct mental. În definitiv, mereu același și trădînd o anume incapacitate de a-ți trăi în mod confortabil identitatea națională. Și cum acest construct este în mare parte opera intelectualității, această fragilitate este trăită mereu de intelectualitate. Între naționalismele ca arme politice, de tip vulgar, nu sînt mari deosebiri, dar dincolo de acestea există acum o agitație care a renăscut, a intelectualității în raporturile sale cu naționalismul, cu națiunea, cu redefinirea națiunii, într-o epocă postmodernă. Inconfortul este trădat de sentimentalismul pe care-l aduce fragilitatea. Iar concretețea adusă de acel „patriotism local” de care vorbea dl. Cornea, și care are și el tarele și extazele lui este un „challenge” paralel cu globalizarea, cu apariția instituțiilor supra-naționale. Este interesant de aflat cum va reuși naționalismul să supraviețuiască acestor două atacuri: unul regional și unul supranațional. Sînt convinsă că specificul național va supraviețui atît cît există el, cît nu e mitologie. Am învățat la școală să cred în unicitatea costumului național românesc, ca să descopăr cu stupeoare că el nu este atît de specific, că gagele maramureșene le mai poartă și polonezii, că în Transilvania e greu, dacă nu imposibil, să distingi între melodiile populare românești și ungurești, dacă sînt instrumentale... Am descoperii aceste lucruri cu amărăciune, am „pierdut” un sentiment de confort... În același timp cred că salvarea specificului național nu stă în autarhie.

Paradoxal sau nu. ceea ce s-a făcut în ultimii cinci ani pentru salvarea spiritului românesc s-a făcut tocmai de cei care erau etichetați ca mai puțin naționali sau naționaliști, ci, dimpotrivă, prea pro-europeni. Salvarea bisericilor de lemn din Maramureș nu se face de către Vatra Românească, nici de PUNR, nici măcar de distinșii noștri colegi din opoziție, ci de British Council! O sumedenie de organisme și fundații extranaționale preiau sarcini naționale. Pînă și specificul național ajunge să fie protejat supranațional.

Renate Weber: Cred că de prin mai-iunie, expresia pe care am folosit-o cel mai des a fost că societatea românească este sufocată de naționalism. Nu trebuie să avem lupte de stradă ca să ne dăm seama de acest lucru. Unui discurs naționalist din zona guvernării i s-a răspuns de către opoziția politică tot printr-un discurs naționalist în ideea care a fost deja menționată: „haideti să le luăm din doctrină, ca să le luăm electoratul”, ceea ce este categoric fals și va fi sinucigaș pînă la urmă.

Foarte de curînd am avut o experiență extrem de tristă cu o mișcare pentru Drepturile Omului, constatînd că acest naționalism, care se vrea „naționalismul bun” vine să înlocuiască niște valori pe care era fondată această mișcare și care erau valorile Drepturilor Omului. Evident, m-am tot gîndit de unde această nevoie a discursului naționalist. Cred că trebuie să facem distincția dintre afirmarea

unei identități naționale din punctul de vedere al majorității și al minorității, pentru că lucrurile se pun în termeni diferiți. Majoritatea se bucură de tot ceea ce are la îndemână, ca să-și afirme identitatea, de ce are nevoie s-o urle pe stradă? Poate că nu este în stare să-și găsească apartenența la alte valori. Cred că în Vest nu vedem strigătele majorității, ci o conotație puternic economică.

Există o întreagă teorie bine argumentată care susține că egalitatea absolută duce la asimilare. De aici nevoia minoritarilor de a-și afirma cu mai multă fervoare identitatea națională. Așa cum spunea dl. Câmpeanu, avem de-a face cu un tip de discurs la nivelul clasei politice și cu un altul de înțelegere la nivelul mării mase care compune societatea românească. Dar vă aduceți aminte de acea săptămână de primăvară din 1995 când în România se lătra „Ialta, Malta și Atlanta”? Timp de o săptămână am fost supuși unui bombardament mediatic și am simțit pericolul unor evenimente stradale.

Din păcate acest tip de discurs a fost afiș de bine însușit și de opoziție încât în cazul Legii Învățământului, de la dreapta la stînga i s-au înălțat osanale. De ce? Pentru că trebuia ca toți românii să se opună cererilor UDMR-ului. Oferta politică existentă în societatea românească, și de o parte și de alta, se întemeiază pe un discurs naționalist, ori acest lucru este îngrijorător.

Andrei Cornea: Ar trebui adăugat la aceste lucruri, în sensul celor spuse de dl. Câmpeanu, dar și de d-na Weber, această apatie totală pe care o vedem când sînt sărbători naționale, cum a fost 1 Decembrie, când nu există nici un fel de reacție populară față de ele și care contrastează cu emfaza mediatică, ceea ce sugerează într-adevăr o disjuncție între cele două nivele. Dar pe de altă parte mi-amintesc că discutînd cu ex-iugoslavi, toți mi-au întărit faptul că în Iugoslavia lui Tito puțini puteau spune dacă erau croați, sîrbi, bosniaci. Despre căsătorii mixte nici nu mai vorbesc, vă dați seama cîte erau... În momentul în care lucrurile au început să meargă spre dezmembrare, a început un *război mediatic* extraordinar și care au dus la dușmăni pe viață și pe moarte. Li s-a spus că trebuie să fie dușmani și au acceptat acest lucru. Prin urmare rezultatele sondajelor nu-mi dau foarte multă securitate, căci în cazul unui război mediatic bine condus...

Gabriel Andreescu: Asta s-a văzut în legătură cu Recomandarea 1201. Dincolo de orice aspecte care țin de substanța ei, este clar că ea a fost interpretată și comunicată într-un mod care avea prea puțin de-a face cu structura mentală a celor care au ascultat. Trebuie să recunoaștem forța teribilă pe care o poate dezlănțui într-o campanie de cîteva săptămîni o televiziune română, presa națională șamd.

Alexandru Paleologu: În primul rînd vreau să spun că n-am auzit aici nici o frază la care să nu subscriu spontan și fără rezerve. Ceea ce mă surprinde, într-un fel, fiindcă mă așteptam la un dialog polifonic, dacă nu polemic. Vreau să adaug și eu povestea unor experiențe de viață determinante pentru mine.

În 1990 vedeam, aflam despre anumite comportamente ale puterii din România destul de neconcordante cu ceea ce ar fi trebuit să se întâmple și jenante pentru un ambasador. Spuneam atunci că este greu să te debarasezi peste noapte de ele și că sînt un fenomen care pînă la urmă se va purifica. Pînă cînd am văzut la televiziune repriza Tîrgu-Mureș 1990 și mi-a fost foarte limped, fără puțința erorii, că acest lucru a fost montat, pus la cale dintr-un punct central. De-a doua zi am început să-mi radicalizez poziția. Mi-am dat seama că se urmărește crearea unor stări de violență care să motiveze o dictatură prelungită, scuzată de situația de pe „teren” și, pe de altă parte, trebuia zdrobită o alianță periculoasă pentru putere, cum a fost cea de la Timișoara, o alianță anticomunistă, româno-maghiară. În bună măsură s-a reușit, evident. Nu însă total, pentru că nu s-au produs acele grave violențe pe care se scontă.

Mult mai tîrziu, venind aici și devenind parlamentar, am asistat la o ședință a Camerelor reunite în care se vota (acum vreo doi ani) un articol de lege care interzicea investitorului străin să cumpere terenuri pe care să-și instaleze întreprinderea. Am văzut cum s-a votat asta. M-am uitat în ochii lui Adrian Păunescu și am văzut cum în mod conștient vota pentru creșterea mizeriei poporului român. Dar ei aveau nevoie de acest lucru. De aceea și lozinca „Nu ne vindem țara”. Pentru ca acești oameni care, în noul context se lansează în afaceri profitabile, să evite concurența unor investitori străini serioși și creditabili.

Pe de altă parte, am realizat că, așa cum spunea Zinoviev, ale cărui cărți m-au tulburat, maladia comunistă este durabilă și lasă sechele. Nu te vindeci de ea ca prin farmec. Societatea românească este profund mutilată lobotomizată moral și mental, inaptă deocamdată să poată să exercite, chiar progresiv, un sistem cu adevărat democratic. Cel mai grav fenomen este amnezia colectivă. Am citit cu mare bucurie, acum o lună, un articol al lui Horia Patapievici, *Refuzul memoriei*. Mi se pare că problema noastră este una de recuperare a memoriei, nu una identitară. Cei care au obsesia identitară se rezumă la un catalog de stereotipii din care nu pot să iasă.

Pe de altă parte, există doctrine naționaliste, unele de-a dreptul idioate, altele seducătoare. Dar nu cred că poate exista la modul viguros un naționalism doctrinar. Sigur, Iorga l-a avut. Eminescu l-a avut, în Franța alții și alții, oameni remarcabili, dar nu cred că o doctrină naționalistă se poate justifica pînă la capăt. Vorbind de naționalism, nu cred că se poate folosi cuvîntul „bun”, ci poate acela de „legitim”. Mă refer la o societate care nu și-a recuperat încă memoria colectivă, care nu are exercițiul democrației, care nu știe exact ce înseamnă un partid sau altul. Este necesară recuperarea conștiinței naționale, în sens afectiv, dar și intelectual. Asta numesc eu „naționalism legitim”. Iar pentru recuperare e nevoie de cel puțin o generație.

Renate Weber: Dar pînă atunci ce facem cu interesul național? Timpul trece, ocaziile se ivesc sau nu... Ce facem cu interesul național, acela de a fi integrați în structurile europene, pînă recuperăm memoria colectivă?

Alexandru Paleologu: Aceasta este o întrebare dramatică, pentru că răspunsul, chiar dacă vine, nu cred că este întreg și poate nici „copt”. Sigur că asta trebuie să ne preocupe și că nu trebuie să rămînem la nivelul interogației hamletiene, ci să găsim soluții. Între altele, ceea ce s-ar putea face, vorbind de Legea Învățămîntului care, după mine, este execrabilă, mai ales din punctul de vedere al relației cu minoritatea maghiară, sînt posibile anumite mici mișcări, amendamente care ar putea fi de folos. Din păcate foarte puțin se poate face în parlament, la ora actuală. Reacțiile rămîn doar de ordin individual.

În primul rînd această întrebare ar trebui pusă mai des, pînă la a deveni un tic verbal. Ce facem acum? Putem face ceva, dar nu în mod decisiv. Cum putem să contribuim efectiv la grăbirea integrării, cînd Puterea o sabotează? Poate prin vorbă — vorbă bine zisă, acțiune mediatică...

Horia Rusu: Amintindu-ne ce a fost în trecut? Atunci să aflăm cu adevărat ce a fost în trecut. Să discutăm de Vintilă Brătianu cu „prin noi înșine”, de exemplu.

Într-adevăr, exacerbaria naționalismului se datorează unei crize de identitate, prin care a trecut fiecare cetățean, la momentul '90. În loc să fie ajutat să-și găsească o identitate proprie, i s-a sugerat o identitate colectivă: cea națională. Poate ar trebui să vedem cum s-a format această conștiință națională, în măsura în care există. Dl. Cornea spunea că ardeleanul care s-a luptat pentru școli era naționalist. Eu nu cred că poate fi etichetat astfel.

H.-R. Patapievici: Eugen Lovinescu se declara, în perioada neutralității, naționalist. Pentru că era sinonim cu patriotismul.

Varujan Vosganian: E o diferență între două concepte: emancipare și pre-zervare. Atunci românii căutau să se emancipeze, acum minoritatea maghiară caută să prezeveze. Deci aici apare diferența. De pildă, tătarii din Crimeea caută să se emancipeze, n-au fost niciodată imperiali — mă întorc la acest concept...

H.-R. Patapievici: Exercițiul memoriei colective nu este individual. Există un număr de date pe care eu le primesc de la comunitate și pe care nu le conștientizez ca atare pentru a mă raporta critic la ele: asta este memoria colectivă. Sînt mari traume, mari tradiții care marchează comunitatea și-i dau caracterul și care, dacă dispar ne transformă într-o populație sociologică. Atît.

Smaranda Enache: într-o perioadă ca aceasta pe care o trăim există o instabilitate a reperelor, și marea problemă în legătură cu memoria colectivă este aceea a selecției și a ierarhizării faptelor care o compun. Redarea memoriei este un gest de voință individuală, care presupune și o selecție. Un dezechilibru poate să apară în această selecție și mă întreb dacă tot ceea ce a revenit în memoria noastră colectivă, care e trăită individual, fără îndoială, a venit și cu aparatul critic necesar. Apare la mulți tineri o idilizare nu tocmai întîmplătoare a perioadei dintre cele două războaie și a unora dintre figurile majore ale culturii române

interbelice. În memoria colectivă, tot ceea ce fusese exclus a fost readus, dar este scos dintr-un context sau contextualizat cu totul altfel și aceasta poate duce la opțiuni nu neapărat legate de valorile interesului național, profund, perpetuu. Când ne-am gândit să invităm oameni care sînt cunoscuți pentru reflecția asupra acestei chestiuni, am dorit să avem împreună și teoreticieni și așa-ziși practicieni. Când succesul electoral este pus, mai ales de Opoziție, pe seama unui naționalism, uneori agresiv, alteori moderat, ca instrument politic, mi-e teamă că tocmai Opoziția face un decodaj greșit asupra aspirațiilor și așteptărilor electoratului, mi-e teamă că se întîmplă o mimetică a unui grup care a avut un anumit rezultat din care se analizează numai unele din componentele succesului. Identificarea interesului național se face cu multă greutate chiar de persoane din Opoziție care se bucură de multă influență și credibilitate.

Este deznădăduitor, acesta este cuvîntul, să afli, vorbind cu analiști politici străini, că pe ei nu-i preocupă atît starea actuală a României, ci dacă schimbarea politică va aduce și o schimbare de mentalitate, dacă există o altă elită politică ce gîndește altfel, așa cum toți sperăm. Aderarea la Europa nu este o aderare la niște instituții — ar fi și prea simplist și prea umilitor pentru noi toți — ci este aderarea la un sistem de valori și aceste valori sînt extrem de conexe. Nu poți să fii pentru economia de piață și globalizarea informației și împotriva dreptului unei persoane de a-și exercita o valoare la care ține. Este periculos să nu ne dăm seama de caracterul conex al acestor valori și să facem corp comun cu Guvernul Văcăroiu împotriva Recomandării 1201 sau a semnării Tratatului de Bază cu Ungaria, iar pe de altă parte să dorim a fi părtași la darurile Băncii Mondiale sau ale unui sistem de protecție economică globală. Este periculos pentru România să nu existe o „garnitură” a doua sau a treia care să fie integral credibilă. Scăderea tensiunii interne și realizarea conexiunilor în sistemul de valori în care vrem să mergem trebuie să fie niște priorități. Și dacă naționalismul este recitat de Cornelia Vadim Tudor sau de Adrian Păunescu, este în regulă, pentru că imunitatea cetățeanului este mare la această supradoză. În schimb, această imunitate devine extrem de fragilă atunci cînd otrava îi vine odată cu hrana spirituală.

Alexandru Paleologu: Un simptom al bolii noastre extrem de grave este dispariția simțului critic. Oricărui act de evaluare i se asociază simțul critic. Și cred că inocularea sa în conștiințele individuale nu e așa de greu de făcut. A făcut-o Maiorescu la vremea lui, deci se poate face.

Renate Weber: În schimb surpriza vine de unde te aștepți mai puțin! Recenta declarație a PDSR-ului după Congres poate sta pe frontispiciul Consiliului Europei. Ei spun că prin stat național unitar noi avem în vedere „acel naționalism civic care oferă tuturor cetățenilor țării”..., adică exact acel lucru pe care de doi ani de zile noi îl spunem întruna și nu pot să vă spun cîte critici am primit... Iată că în vreme ce Opoziția a mers pe ideea acestui naționalism, bun, spun ei, rău,

spun eu, PDSR-ul face o mișcare inteligentă. Electoratul lor poate că nu înțelege mare lucru, dar ei se prezintă Occidentului cu o imagine conformă standardelor internaționale.

Andrei Roth: Mă simt obligat să intervin, pentru că în acest ultim punct nu pot fi de acord cu dumneavoastră. Naționalismul acesta civic este o formulare sofistică, după părerea mea. În Occident se vorbește despre „patriotismul civic” (*Verfassungs Patriotismus*), patriotismul constituțional, cetățenesc, care nu este același lucru cu cel național. Înlocuirea termenului „constituțional” cu cel de „național” nu este numai o confuzie, ci o perversiune. Sensul acesta corespunde cu cel etnocratic, adică națiunea politică este înțeleasă ca sinonimă cu națiunea dominantă. În Ungaria înainte de 1918 s-a argumentat în același fel, s-a vorbit despre națiunea politică, în care toată lumea avea drepturi egale dacă accepta să se declare membru al națiunii politice maghiare, ceea ce însemna renunțarea la identitate. Și aici este vorba de același lucru. Minoritarii pot fi egali în drepturi cu majoritarii, dacă se declară români. Ori nu se pot declara ca atare, ei vor să fie cetățeni români, care își păstrează identitatea națională. Toată problema este prin ce se legitimează statul. *Jus solis* și nu *jus sanguinis*, adică: m-am născut aici, sînt cetățean, indiferent de numele pe care-l port și de sângele care-mi curge în vine.

Gabriel Andreescu: Cred că acesta nu este un conflict de idei, ci un conflict de termeni. Termenul de „națiune” are, la nivel politologic un sens larg și polisemantic. Colega mea se referea la faptul că în documente interguvernamentale sau naționale, cum sînt constituțiile, se folosesc doi termeni care au statut tehnic. E vorba de „națiune” și „naționalitate” cu sens civic. Națiunea spaniolă este formată din cetățenii care au ca formă de reprezentare politico-juridică statul spaniol. Naționalitate este acel termen politico-juridic care apare în pașapoartele occidentale și care se referă de fapt la cetățenie.

Magda Cârnci: Cred și eu ca și domnul Paleologu că se simțea nevoia unei discuții în contradictoriu! Toți sîntem în aceeași tabără, toți știm că naționalismul nu sună bine, dar asta o știe și Corneliu Vadim Tudor, care s-a mai educat și încearcă să-l înlocuiască prin cuvinte ca „patriotism” sau „identitate națională”. Polemica pe care a lansat-o Gabriel Andreescu în „22” ar trebui preluată și continuată, pentru că mi se pare de interes extrem, o mare dezbatere ideologică. Ea ar trebui difuzată și la alte nivele, pentru că e o problemă de principiu și de atitudine. Trebuie să ne gîndim cum manipulăm conceptele la acest moment, ce facem cu ele astăzi, acum. Naționalismul este pînă la urmă un concept creat istoric, are în spate istoria lui, nu foarte îndepărtată. El a avut valabilitatea lui, rolul lui în crearea statelor naționale, excesele lui în prima jumătate a secolului — nu întîmplător astăzi îl egalizăm unor „isme diferite” adică unor ideologii. Pînă la urmă astfel atingem o ideologie, o formă de manipulare a opiniei publice, o formă de manipulare a puterii, dar dincolo de

asta este o formă de „coerare”, adică o formă de coerență colectivă, cum spunea domnul Horia Rusu.

De ce naționalismul e din nou virulent, s-a explicat în fel și chip. Există o utilizare a lui oportunistă, din partea Puterii, și una nostalgică, de către intelectualii culturali, între care mă includ și pe mine. Ori trebuie să conștientizăm acest defect al intelectualilor culturali care țin avanscena opiniei publice, să ne dăm seama că trebuie să avem o atitudine mult mai aplicată la real. Și trebuie să-i dau câștig de cauză lui Gabriel Andreescu — nu e suficient să ne întrebăm de ce și la ce bun, ci cum parăm această situație și ce punem în loc. Ce concepte putem să punem în locul naționalismului, pentru că altfel ne izolăm, revenim la dezbateri interbelice și nu facem decât să repetăm o situație istorică, ceea ce denotă o regresie mentală, dacă nu istorică. Trebuie să ne asumăm acum alte concepte, iar faptul că Gabriel Andreescu pune în joc o serie de „euroconcepte” este o asemenea tentativă de a încerca să înnoiești un fond mental, o mentalitate. □